

BASM ȘI LITERTURĂ FANTASY

Liviu RADU*

Key words: fairy tale, fantasy literature, supernatural, chivalrous novel, mythology.

Prima reacție a unui cititor român – nefamiliarizat cu genul fantasy – care s-a apucat să citească *Stăpânul inelelor*, romanul lui Tolkien, a fost *Dar ăsta e un basm!*

Evident, cititorul de care amintesc nu citise *Estetica basmului* a lui Călinescu, nici studiile lui Tzvetan Todorov, nici *Morfologia basmului* a lui Vladimir Propp, nici măcar *Basmele românilor* de Lazăr Șeineanu. Dar învățase la școală despre basm și - mai mult ca sigur - citise (sau i se citise) în copilărie o mulțime de basme. Așa că avea o anumită imagine despre ce este - sau ar trebui să fie - un basm. Despre literatura fantasy nu avusese ce să citească - pentru că nu apăruse în românește nici un studiu despre acest gen, iar *The Hobbit* fusese tradus în românește sub titlul *Poveste cu un hobbit*, într-o minunată adaptare a Catincăi Ralea, care transformase elfii în iele și adusese textul acela la un nivel mai accesibil cititorilor români.

Așadar, cititorul român este familiarizat cu basmul și este tentat să judece literatura fantasy raportând-o la basm. Acest lucru nu este complet greșit, între cele două genuri existând o legătură evidentă, dar care trebuie definită cu oarecare prudență.

Ambele genuri fac parte din literatura fantasticului, prezentând evenimente și personaje cu caracteristici supranaturale și recurgând la elemente mitologice. Adică folosesc ingrediente asemănătoare, uneori chiar identice, ceea ce face ca asemănarea dintre ele să pară, uneori, destul de mare.

Încercările de a stabili deosebiri au pornit, inevitabil, de la definiția acceptată tacit a basmului.

S-a considerat că basmul este o creație populară, în timp ce literatura fantasy este opera unor autori bine identificați. Din nefericire, această diferențiere – aparent corectă – nu ține seama de existența basmului cult, care, de la Charles Perrault încoace (adică de la sfârșitul secolului al șaptesprezecelea) a ocupat un rol tot mai important în cadrul literaturii pentru copii. Dacă Perrault a folosit o serie de motive populare – sau a inventat motive ce au devenit ulterior populare – Hans Cristian Andersen a renunțat aproape complet la ele și s-a bizuit în primul rând pe propria-i imaginație.

S-a mai considerat că basmul este un gen literar destinat copiilor, în timp ce literatura fantasy se adresează, de cele mai multe ori, tinerilor și adulților. Din nefericire, și această diferențiere nu ține seama de faptul că multe basme nu au fost concepute cu scopul de a fi povestite copiilor. Amintiți-vă de cea mai veche culegere de basme pe care o cunoaștem - *O mie și una de nopți* - și vă veți da seama că basmele acelea nu pot fi citite copiilor decât după ce au fost epurate zdravăn. Pentru că erau povești care se spuneau în târguri sau seara, la focul de tabără al caravelor, erau povești destinate adulților.

De fapt, epoca modernă, materialistă și raționalistă, ne-a făcut să uităm că oamenii au ascultat întotdeauna cu plăcere povești fantastice care le permiteau să viseze, să fugă de realitate sau să dea realității o altă înfățișare. Basmele mitologice au fost primele feluri de basme, cele care permiteau imaginarea unor povești plăcute, interesante, în care interveneau zeități sau făpturi fantastice din miturile acceptate. *Măgarul de aur* al lui Apuleius este, de fapt, unul dintre primele basme pentru oameni mari. În realitate, multe dintre basmele culte (inclusiv unele dintre cele ale lui Perrault și majoritatea poveștilor lui Andersen) au fost gândite după modelul basmelor, dar au fost menite să se adreseze sensibilității adulților, nu celei a copiilor. Gândiți-vă la *Mica sirenă* și-mi veți da dreptate.

De fapt, o diferențiere sesizabilă constă în maniera conceperii textului. Basmul are o structură liniară, ne prezintă o succesiune de întâmplări prin care trece eroul principal în tentativa sa de a duce la bun sfârșit o încercare, o probă inițiatică. În drumul său întâlnește diferite personaje cu caracteristici supranaturale, unele fiindu-i ostile iar altele ajutându-l. Eroul principal nu suferă transformări importante, rămâne același de la început până la sfârșit, chiar dacă uneori se dovedește a fi altfel decât îl credeau ceilalți.

* Scriitor și traducător român contemporan de science fiction și fantasy.

O asemenea structură liniară, proprie basmului, folosește și Michael Ende în *Poveste fără sfârșit*, roman care, bineînțeles, urmărește să demonstreze ceva mai profund decât fac basmele. Însă Ende a căutat ca, respectând această structură, să stabilească o legătură mai evidentă, mai ușor de sesizat cu lumea basmului și a fanteziei.

În contrast cu basmul, literatura fantasy este mai complexă, cu personaje mai diversificate. Uneori, ca în cazul *Cronicilor lui Thomas Covenant*, de Stephen R. Donaldson, avem de-a face cu antieroi, sau, ca în cazul lui *Conan Barbarul*, imaginat de Robert E. Howard, și al lui *Gray Mouser*, al lui Fritz Leiber, cu eroi a căror morală lasă mult de dorit. Pe de altă parte, în cazul literaturii fantasy dedicată copiilor și adolescenților (a se vedea ciclurile *Harry Potter* de J. K. Rowling sau *Eragon* de Christopher Paolini), eroii sunt înzestrați cu calități care le permit să facă față încercărilor la care sunt supuși, dar fără a fi transformați în personaje impecabile și puțin credibile. Dimpotrivă, sunt supuși greșelilor, suferă sau se bucură ca toți copiii, iar acest lucru le dă tocmai credibilitatea necesară.

Evident, în cazul literaturii fantasy și acțiunea este mult mai complexă decât în basme, se desfășoară pe multiple planuri, au loc răsturnări spectaculoase de situații, schimbări de tabere și alte lucruri menite să mențină povestea tensionată. Acest lucru este permis, în primul rând, datorită volumului mare de text. Genul fantasy folosește în mod curent seriile de romane, în primul rând pentru că autorii - și cititorii - vor să profite cât mai mult de universul creat în primul volum.

Universul creat în primul volum. Cu această expresie ajungem la o altă diferențiere sesizabilă între cele două genuri. În literatura fantastică, supranaturalul intervine brutal și șocant în cotidian. În basm, acest supranatural este acceptat ca un lucru normal, dar nu ca un lucru obișnuit. Făt Frumos nu este uluit de faptul că o mârtoagă mănâncă jăratec și se transformă în cal fermecat, nici de faptul că unele animale vorbesc cu glas omenesc. Harap Alb acceptă fără nici o dificultate compania lui Gerilă sau Ochilă. Însă prezența făpturilor supranaturale nu modifică legile naturale. Lumea lui Făt Frumos sau a lui Harap Alb continuă să fie lumea noastră.

În literatura fantasy, supranaturalul este *natural*. Adică face parte integrantă din natură, iar oamenii din lumea respectivă îl acceptă ca o componentă obișnuită a vieții lor. Într-un fel, literatura fantasy reprezintă o imagine simetrică a literaturii SF. În literatura SF, lumea este supusă legilor științei (știință cunoscută în acest moment sau imaginată de autor). Totul este logic și coerent, conform acestor legi ale științei. În literatura fantasy, lumea se supune legilor magiei, legi conforme cu universul inventat de autor. Acest univers este logic și coerent, ținând seama de aceste legi magice. De exemplu, în universul creat de doamna Rowling (și în care trăiește Harry Potter) funcționează legile vrăjitoriei, iar copiii le învață la școală, ca să le folosească. Universul respectiv este unitar, nu există rupturi în realitate. Fiecare autor își imaginează universul său, îi stabilește legile și regulile și le prezintă cititorului.

În literatura beletristică obișnuită, care prezintă realitatea în mijlocul căreia trăim, autorul descrie evenimente sau trăirile eroului, fără să acorde prea mare importanță decorului, fundalului acestor evenimente, pentru că acesta este familiar cititorului. În literatura SF, autorul trebuie să prezinte cititorului regulile științifice ale lumii în care își plasează personajele. Ca atare, această literatură acordă mai multă atenție mediului în care trăiesc personajele - și, implicit, are mai puțin spațiu pentru trăirile personajelor. O situație similară găsim și în literatura fantasy. Autorul trebuie să stabilească precis regulile, legile căreia se supune universul personajelor sale. Evident, această descriere consumă spațiu din structura cărții. Ca atare, în literatura SF, dar mai ales în literatura fantasy, se scriu în mod curent serii de romane cu acțiunea în același mediu, pe care autorul l-a descris o singură dată, în primul volum, iar cititorul îl cunoaște. De exemplu, aventurile lui Harry Potter au fost descrise în șapte cărți diferite, care au în comun locul de desfășurare (și legile acelui loc) și câteva personaje principale.

Am stabilit că basmul și literatura fantasy au în comun folosirea supranaturalului, care e acceptat de personaje ca un lucru normal. Mai există un lucru comun. În mare măsură, ambele genuri folosesc supranaturalul de origine mitologică. Zâne, pitici, iele, elfi, muma pădurii sau alte personaje mitologice colindă atât basmele, cât și literatura fantasy. Acest lucru implică faptul că literatura fantasy este o descendentă a basmului, că este o formă modernă a acestuia?

Este posibil, dar, înainte de a da un răspuns definitiv, aș dori să vorbim un pic despre tipurile de literatură fantasy.

High fantasy se numește acel tip de literatură fantasy în care se tratează probleme etice și morale, iar acțiunea are loc într-o lume complet imaginară. Low fantasy este acel subgen în care supranaturalul intervine în lumea normală.

Din punct de vedere al acțiunii, subgenurile principale sunt heroic fantasy – în care accentul cade pe aventurile eroului –, sword and sorcery – în care aventurile eroului sunt însoțite de acțiunile unor vrăjitori –, urban fantasy, în care aventurile au loc într-o lume magică integrată/paralelă/deasupra sau dedesubtul unei metropole contemporane. În majoritatea subgenurilor, avem un erou care acționează într-o lume medievală sau premedievală, erou supus unui cod al onoarei și care luptă pentru un anumit ideal.

Ca atare, opinia mea este că literatura fantasy descinde mai degrabă din romanele cavaleerești decât din basm. Romanele cavaleerești cuprindeau, pe lângă elemente supranaturale de origine mitologică, vrăjitori și dragoni, forțe ale întunericului împotriva cărora lupta cavalerul fără teamă și prihană, eroine neajutorate ce trebuia salvate – adică, în linii mari, cam toate ingredientele literaturii fantasy de azi. Evident, literatura fantasy e mai puțin schematică și mai complexă decât romanele cavaleerești.

Dacă ținem seama de faptul că literatura cavaleerească în sine conține o serie de elemente de basm – având însă o acțiune mai puțin liniară și personaje mai complexe –, putem concluziona că literatura fantasy se trage și ea tot din basm, dar indirect, fiind mai adaptată la cerințele literare moderne.

Putem deci concluziona că între basm și literatura fantasy există o filiație neîndoieală. Ambele se adresează imaginației, ambele încearcă să satisfacă nevoia de ideal, de evadare din realitate. Ambele crează eroi, modele demne de urmat. Și trebuie să recunoaștem că, în ciuda aspectului comercial, literatura fantasy - mai ales cea destinată copiilor - are succesul pe care îl știm cu toții tocmai pentru că a creat eroi. Eroii altor vremuri au fost Făt Frumos, Prâslea cel Voinic sau Greuceanu. Iar în alte medii au fost Tristan, Lancelot sau Arthur. Eroii zilei de azi sunt Harry Potter, Frodo hobbitul sau Eragon, care nu sunt cu nimic inferiori predecesorilor lor. Avem cu toții nevoie de eroi - iar copiii mai mult decât oricine. Basmul și literatura fantasy ni-i oferă. Să ne bucurăm de poveștile frumoase și de eroii lor fără prihană.

THE FAIRY TALE AND FANTASY

The romanian reader don't know the difference between fairy tales and fantasy and is convinced that the fantasy is fairy tale.

The general opinion is that the difference between the fairz tales and the fantasy is that the fairz tales is in oral form and is destined to the children, but we have fairy tales in literar form and the older fairy tales were intended for an audience of adults as well as children.

In reality, the fairy tales has a liniar, simple structure, and the fantasy is more complex.

We are convinced that fantasy novels descend not directly from fairy tales, but indirectly, from medieval romances. The romance narate the aventure of a knight, fighting not only mortal enemies, but mitological ones and wiyards. The chivalric romances define the chivalry ideal, and the main character is a hero.

The fantasy use the ideeă of hero and, by this, is a modern form of fairy tales.